

В. А. Калініченко, С. В. Пивоваров

НАМИСТО З ЧОРНІВСЬКОГО ГОРОДИЩА XIII ст. (ДОСЛІДЖЕННЯ 1999—2020 рр.)

Під час археологічних робіт на Чорнівському городищі виявлено різноманітні прикраси, якими оздоблювався повсякденний і святковий одяг представниць жіночої статі, які мешкали на території феодального замку в першій половині — середині XIII ст. Матеріал з якого вони зроблені, типологія та технологія виробництва дозволяють говорити, що конкретні прикраси могли належати різним соціальним, етнічним і віковим групам місцевих жителів.

Під час дослідження городища виявлено 72 екземпляри цілих і фрагментованих намистин. Вони представлені: виробами з металу — еліпсоподібними намистинами прикрашеними філігранню й зерню, ажурними каркасними намистинами оздобленими зерню, фігурною намистиною; мушлями каури; скляними виробами — монохромними, поліхромними та із металеву фольгою намистинами.

Ключові слова: Буковина, Чорнівське городище, намисто, металеві й скляні намистини, мушлі каури, зернь, філігрань, середньовіччя.

Дослідження археологічних пам'яток України-Русі XII—XIII ст. дає змогу отримати цінні матеріали про матеріальну і духовну культуру місцевого населення в добу середньовіччя. До числа регіонів сучасної України, де тривалий час вивчають пам'ятки цього періоду належать землі Буковини (сучасна Чернівецька обл.). Тут зафіксовано близько 300 пам'яток XII—XIII ст.

Важливе місце серед них посідає Чорнівське городище — еталонна пам'ятка старожитностей князівської доби межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра. Городище, яке належить до типу феодальних замків, досліджують вже тривалий час (Михайлина, Возний, Пивоваров 1991; Пивоваров 2008; Пивоваров, Ільків, Калініченко 2016; Пивоваров, Калініченко, Ільків 2016; Тимошук 1982, с. 105—113). За період з 1999 по 2020 р. на пам'ятці були виявлені нові

знахідки, а комплексний підхід до їх вивчення, дав змогу отримати важливу інформацію про різні сторони життєдіяльності його мешканців у першій половині — середині XIII ст.

Особливу цінність з матеріалів вивчення городища несуть ювелірні вироби, всебічне дослідження яких дозволяє стверджувати, що території межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра є одним із унікальних регіонів в контексті вивчення матеріальної та духовної культури населення, яке тут мешкало в середньовічній час. Вивчення прикрас із різних матеріалів (метал, скло, мушлі) дозволяє простежити ареал їх поширення, реконструювати взаємозв'язки та взаємовпливи, простежити основні напрями торгівельних зносин тощо. Значимість подібних знахідок зростає для земель регіону, де вони раніше були невідомі або їх знахідки були поодинокими. Показовими у цьому відношенні виступають знахідки з Чорнівського городища XIII ст., де знайдено поодинокі екземпляри та комплекси нашійних й нагрудних прикрас. До їх числа відносяться знахідки артефактів, які були елементами **намиста**. Останнє, як відомо, складало невід'ємну частину давньоукраїнського жіночого костюму. Археологічні знахідки із середньовічних пам'яток, дані писемних джерел, іконографічні та етнографічні матеріали засвідчують, що низки намиста несли не тільки естетичне навантаження, але й були маркерами соціального статусу їх власниць й виконували різноманітні оберегові функції. Вони могли складатись із однотипних намистин, чи могли бути комбінованими (різних розмірів, кольорів, матеріалів тощо) та включати в себе й численні підвіски, наприклад, лунниці, медальйони, різноманітні підвіски тощо. Чисельність намистин, матеріал із якого вони зроблені, кольорова гама

та ін. засвідчували становище жінки в тогочасному суспільстві та її відношення до певного соціального кола.

На території Чорнівського городища під час розкопок та обстежень 1999—2020 рр. виявлено 72 цілих й фрагментовану намистину із різних матеріалів. Окремі із них, окрім функції прикрас, були ще й амулетами чи філактеріями.

Металеві намистини оздоблені зерню представлені 18 цілими чи пошкодженими екземплярами, які дають уявлення про їх форму та 12 дрібними фрагментами. Ще 9 цілих намистини і декілька фрагментів знайдені Б. О. Тимощуком, М. А. Филипчуком, І. П. Возним та М. В. Ільківим деякі із них передані до фондів Чернівецького обласного краєзнавчого музею (Возний 1998, с. 104; Возний, Михайлина, Пивоваров 1997, с. 125, 130; Драгомирецька 2020; Пивоваров 2008, с. 188; Тимощук 1982, с. 108, рис. 58: 12). Всього на пам'ятці за роки дослідження було виявлено 27 цілих екземплярів і не менше 15 намистин, представлених у фрагментах.

Подібні знахідки, датовані X—XIII ст., добре відомі на територіях, які входили до складу Київської держави. В історіографії немає чітко визначеного терміну для позначення такого типу намистин. Тому в літературі вони переважно називаються: зернені намистини з дротяного каркасу «мінського типу» (Рыбаков 1948, с. 341—342), намистини мінського, малиноподібного чи муфтоподібного типу (Зарубій 2009, с. 41—42), крупнозернисті мідно-срібні намистини (Седов 1963), дреговицькі крупнозернисті (циліндричні, ажурні) намистини (Лысенко 1991, с. 56—62), ажурні крупнозернисті намистини дреговицького типу (Лысенко 2001, с. 176), циліндричні намистини оздоблені зерню (Кучинко, Охріменко, Савицький 2008, с. 95), металічні ажурні каркасні намистини прикрашені зерню (Левицький, Хагев, Рябцева 2000, с. 95) та ін. В останні десятиліття в літературі найчастіше їх називають намистинами мінського типу. Проте їх знахідки найменше пов'язані із м. Мінськ та територією Мінського князівства (Седов 1982, с. 114).

Дослідження знахідок таких намистин на території Східної Європи показало, що найбільша їх концентрація в XI—XII ст. спостерігається в курганных старожитностях межиріччя Прип'яті та Західної Двіни. Тому такі намистини, на думку багатьох дослідників, є етновизначальною ознакою східнослов'янського племені дреговичів (Седов 1982, с. 114—115; Лысенко 1991, с. 56—62; Орлов 1987, с. 228—229). За типологією А. В. Успенської їх прийнято поділяти на три типи в залежності від форми (бочкоподібні, циліндричні) й технологічних особливостей виготовлення (філігранні, мережані, на металевій пластині) й датувати в межах XI — початку XIII ст. (Успенская 1953, с. 121). Виготовлення таких намистин, окрім цінної імпортової сировини, вимагало кваліфікованої ретельної праці, що забезпечувало їх високу

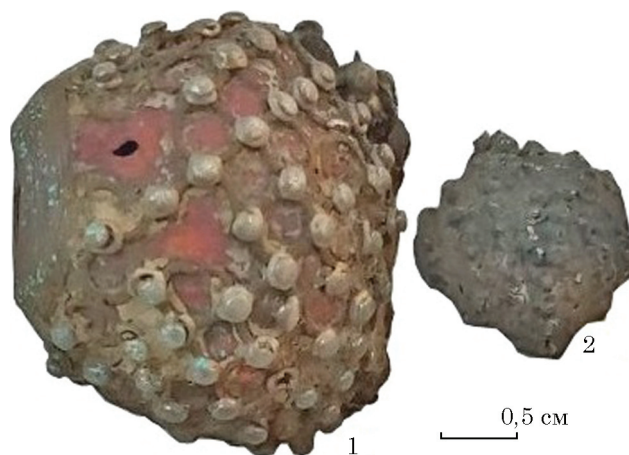

Рис. 1. Металеві еліпсоподібні намистини прикрашені філігранню і зерню

вартість і відносно малу доступність (Лысенко 1991, с. 56). Основні центри по їх продукуванню, на думку дослідників, розташовувались в межах проживання дреговичів «між Прип'яттю і Двіною» (сучасна територія Білорусії), де їх виготовляли місцеві ювеліри, можливо і в сільській місцевості (Лысенко 1991, с. 112).

Виявлені нами металеві намистини за технікою виготовлення поділяються на два типи. Пропонуємо їх називати: *металеві еліпсоподібні намистини прикрашені філігранню й зерню (I тип)* та — *металеві ажурні каркасні намистини оздоблені зерню (II тип)*.

Металевих намистин *I типу* знайдено 2 екземпляри. Це одна ціла, дещо деформована велика намистина (вид I) та фрагмент іншої, значно менших розмірів (вид II). Перша намистина має діаметр — 2,7, висоту — 2,5 см, діаметр отвору — 0,8 см та масу — 7,35 г. Вона зроблена із пустотлої металеві (мідної) пластини, яка має еліпсоподібну форму (рис. 1: 1). З обох кінців на неї накладена філігрань, яка прикрашає поверхню в районі вхідних отворів. Вся інша площа прикраси вкрита кілечками із філіграні діаметром — 4 мм, які щільно прилягають одне до одного, утворюючи своєрідну сітку. У місцях дотику кілець, з чотирьох сторін, припаяні кільця-гнізда діаметром 1,2—1,3 мм, на які накладено срібну зерню діаметром до 1 мм.

Від другої намистини збереглась лише частина поверхні і про її форму судити важко. Основна її відмінність від першої полягає у її виготовленні із білого металу, відсутності філігранної «сітки» й значно дрібнішої за розмірами зерні (рис. 1: 2). Обидві намистини були знайдені в частково розкопаних клітках східної частини городища.

Значно більше на пам'ятці виявлено намистин *II типу*. За особливостями форми, з муфтою чи без неї в центральній частині основи, поділяємо їх на два види, серед них, залежно від розмірів, виділяємо варіанти (враховувались лише цілі чи частково пошкоджені екземпляри).

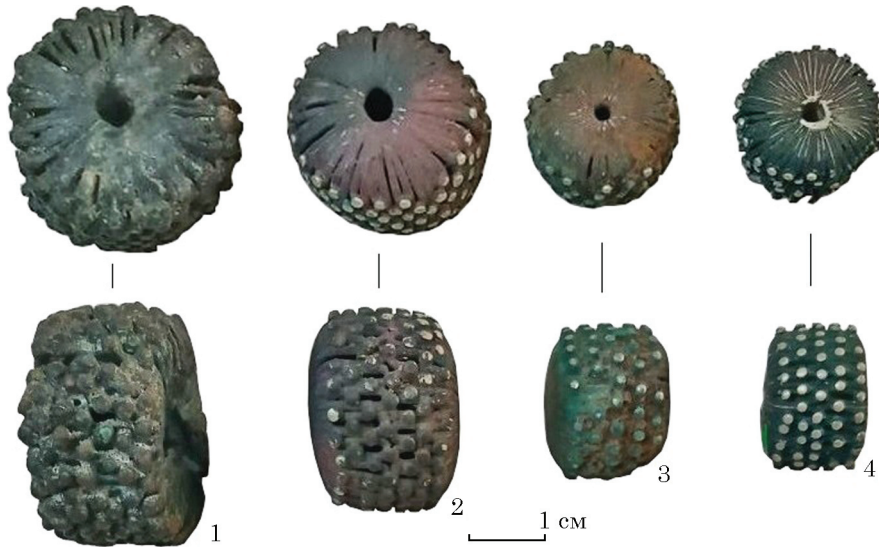

Рис. 2. Металеві ажурні каркасні намистини оздоблені зерню, без муфти (I тип)

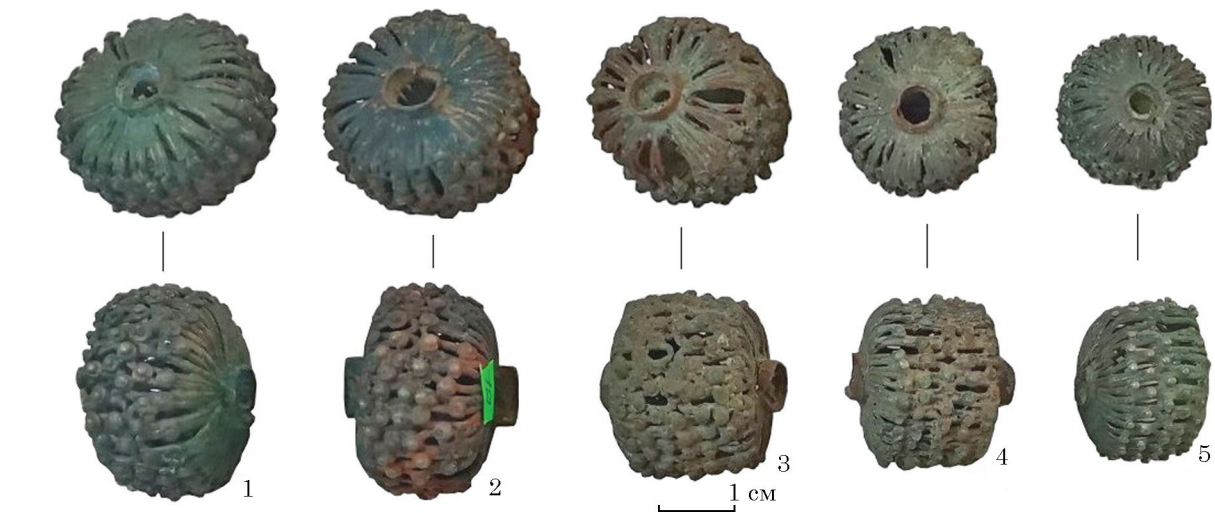

Рис. 3. Металеві ажурні каркасні намистини оздоблені зерню, з муфтою (II тип)

Металеві намистини цього типу виготовлялись із з'єднаних посередині двох половинок дротяного каркасу, кожний із яких зроблений із металевих петель, які щільно припаювались до муфточки, або просто утворювали вхідний отвір. Поверхня каркасу оздоблювалась орнаментом із срібної або мідної зерні діаметром 0,5—1 мм, яка вкладалась в шахматному порядку поверх підкладених маленьких дротяних кілечок. На намистинах, залежно від розміру розташовувалось від 150 до 200 металевих зернин.

До *першого виду* (6 екземплярів) відносимо намистини, які не мають муфти (рис. 2). За розмірами їх можна поділити на 3 варіанти: *великі* (діаметр — 3, висота — 1,8 см, маса — 15,35 г), *середні* (діаметр — 2,5, висота — 1,8 см, маса — 11,05 г) і *малі* (діаметр — 1,7—1,8, висота 1,3—1,6 см, маса — 4,5—6,15 г). До *другого виду* (7 екземплярів) відносимо намистини із муфтами-трубочками (рис. 3). Вони також діляться на три варіанти: *середні* (діаметр — 2,1—2,6, висота — 1,9—1,5 см, маса — 6,9—12,15 г), *малі* (діаметр — 2, висота — 1,5 см, маса — 4,3 г) й *малі високі* (рис. 4: 1) (діаметр — 1,8, висота — 2,3 см, маса — 7,8 г).

Металеві намистини трапились в різних частинах городища, найбільша їх кількість (12 екземплярів) обох видів була виявлена на підлозі частково розкопаної кліті в північно-західній частині пам'ятки (кліть 29 — за нумерацією І. П. Возного (Возний 1998, с. 12, рис. 4), де він знайшов тільки одну намистину (Возний 1998, с. 36, рис. 36: 8; с. 104)). Очевидно, вони складали одну нагрудну прикрасу — намисто, до якого входило 13 намистин. Разом із тим окремі знахідки металевих ажурних намистин в різних частинах городища дозволяють припускати, що вони знаходились в низках намиста в одному, або декількох екземплярах й поєднувались із намистом з інших матеріалів. Не виключено, що такими намистинами могли прикрашати жіночий головний убір, або ж їх просто заплітали в коси.

На території давньоукраїнських пам'яток подібні намистини (обох типів, але найбільше типу II) трапляються переважно в поодиноких знахідках (Звенигород, Збараж, Райковецьке городище, Берестяне (Зарубій 2009, с. 42), Жнибороди (Ягодинська 2018, с. 75), Чернилів-Руський, Крутилів (Ягодинська 2010, с. 245)),

рідше у скарбах (Згарське городище — літописний Божськ; Якубовський 2001, с. 49, 51), Губин (скарб 5; Якубовський 2003, с. 107—108), Жорнів (Кучинко, Кучинко 2007, с. 78—79; Гулько та ін. 2019, с. 164)). У зв'язку із цим значна концентрація таких намистин на Чорнівському городищі дозволяє припустити, що вони потрапили туди із представником (представницею) племені дреговичів, або ж становлять «військову здобич». Проте не виключається й торгове походження цих намистин й тісний економічний контакт власника замку із населенням Прип'ятського регіону.

Металева фігурна намистина трапилась в одному екземплярі й походить із перевідкладених шарів городища. Її було виявлено в бічній стінці рову, у відвалі який утворився від розкопок клітей (№ 29 і 30, за нумерацією І. П. Возного). Прикраса сильно постраждала від дії вогню, її поверхня обгоріла, зернь на поверхні оплавилась, а бічні вставкі-стілки втрачені (рис. 4: 2). Намистина має діаметр — 2,6 см, висота — 3 см, діаметр отвору — 0,5 см, вага — 11,3 г.

Виявлена металева намистина складна по формі й має внутрішню і зовнішню конструкції, які утворюють мініатюрне рельєфно-скульптурне зображення. Вважається, що такі намистини є мініскульптурами з металу й виготовлялись висококваліфікованими ювелірами за передовими, на той час, технологіями. За типологією Н. В. Жиліної вона належить до типу I фігурних намистин й підтипу I — лопатеві намистини (Жилина 1998, с. 107—108).

Намистина має три центральні лопаті, кожна із яких прикрашена зерню у вигляді трикутників з боків і ромбу по центру. Із обох кінців її підтрикутні площини зроблені із тонкого сканного дроту, а три пустотілі прямокутні отвори між лопатями, очевидно, були закриті тонкими ажурними дротяними (скляними) вставками, які не збереглись. Металева прикраса була виготовлена із міді й можливо посріблена.

На думку дослідників, такого типу фігурні намистини слід датувати IX—XI ст. і в матеріалах XII—XIII ст. відсутні (Жилина 1998, с. 108). Знахідка ж прикраси на городищі першої половини XIII ст. може говорити про продовження продукування такого типу намистин в цей час, або ж про її тривале використання в середовищі мешканців феодального замку.

Мушлі каурі знайдені на городищі в поодиноких екземплярах в різних частинах пам'ятки (4 мушлі) та у вигляді 2 скупчень, зокрема, мініскарбу (5 мушель каурі — рис. 5: 1—5, і два скроневих

кільця) та решток низки намиста (12 мушель каурі — рис. 5: 6—23, білонова широкоорога лунниця і 7 скляних намистин). Ще 3 екземпляри мушель І. П. Возний виявив у клітках 1 і 8 (Возний 1998, с. 104—105, рис. 82). Усього ж на території укріплення знайдено 24 мушлі каурі. Всі знайдені на пам'ятці мушлі мають спеціальні отвори для кріплення.

Мушлі каурі (*Cypraea moneta*), які іноді називають ципреїди або фарфорові слимаки, належать до сімейства морських черевоногих і водяться в Індійському та Тихому океанах. В давнину їх найбільше вилловлювали поблизу Мальдівських та Лаккадівських островів. Мушлі каурі мають яйцеподібну форму й тверду, блискучу, білого кольору поверхню. На одному боці мушлі розташований горбок, а на іншому — повздовжній отвір. Довжина (висота) каурі досягає 3 см (Ципреїди... 2022; Каури... 2022).

Ці мушлі з глибокої давнини цінувались народами Азії, Африки, Океанії та Європи як обереги, прикраси та домонетні засоби обміну. Спочатку в Китаї, а потім в країнах Індостану та Африки вони тривалий час використовувались як первісні товарогроші (Шуст 2007, с. 152; Фенглер, Гироу, Унгер 1982, с. 109—110). Разом із тим ці мушлі набули популярності як символи богині-матері. Навіть їх назва, як вважають, виникла від імені доведичної богині Каурі. Мушлі символізували в первісних культурах жіноче начало й джерело життя, вони вважались амулетами від безпліддя й дурного ока (Тесиддер 1999). Їх білий

Рис. 4. Намистини з Чорнівського городища XIII ст.: 1 — металева ажурна каркасна намистина оздоблена зерню (варіант — мала висока); 2 — металева фігурна намистина

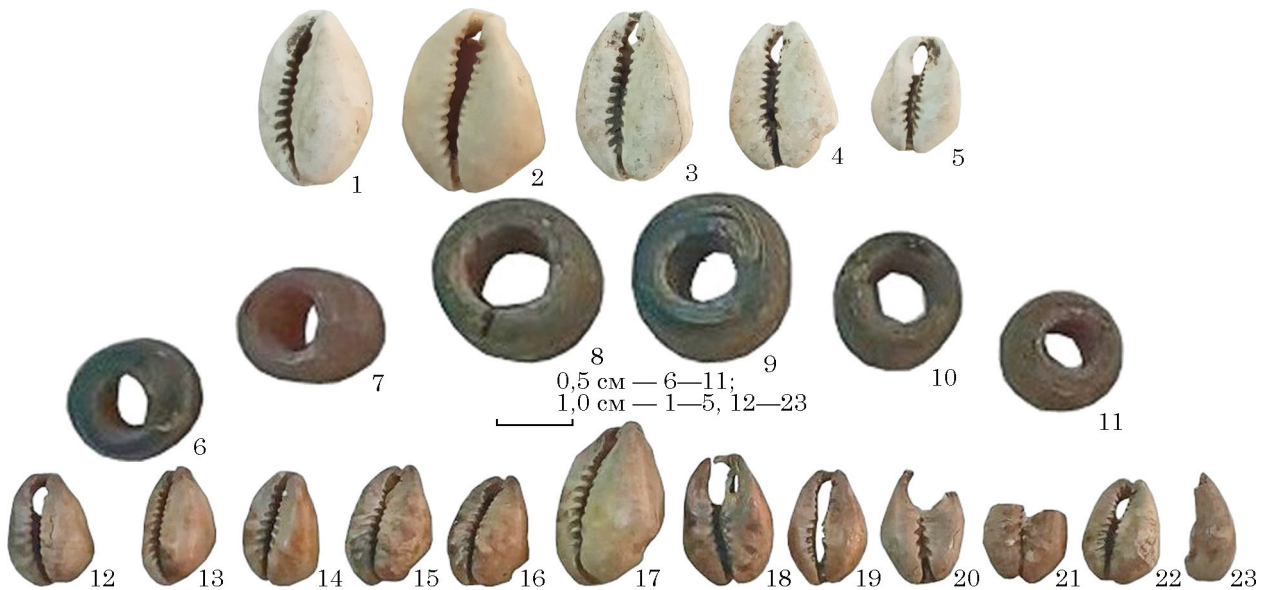

Рис. 5. Мушлі каури з городища: 1—5 — мушлі каури великих розмірів із мініскарбу; 6—11 — намистини; 12—23 — мушлі каури із низки намиста

колір також мав значення, позаяк за уявленнями первісних народів втілював такі цноти як чистота душі, невинність та божа суть.

У багатьох народів каури використовувались в якості амулетів, що «приносили» здоров'я, плодючість, магічну силу та удачу. В цій якості, а також як лікувальний засіб (філактерій) їх широко застосовували жителі Візантійської імперії (Сорочан 2020; Балабанов 2007). Не менш популярними вони були й у тюркських народів, де виконували функції дитячих оберегів від хвороби, пристриту і негараздів й нашивались на дитячі шапочки чи носились в числі нагрудних прикрас. За даними писемних джерел та етнографічного матеріалу вони у них називались: яламаш, еланпош, йиланбаші, ілонбаш, жіландишбаші, жилянбаші і т. д., що скрізь означало — «змінна голова». Це було пов'язано із зовнішньою схожістю мушлі каури із головою змії, яка відкрила пащу (Міфологія... 2022; Магическая... 2022). Очевидно, через посередництво тюркських племен мушля каури у давнього населення Росії та України, як свідчать етнографічні джерела, отримала назву «ужовка, жуковина, зміїна голівка» (Міфологія... 2022).

Торговими шляхами мушлі каури проникали до різних племен і народів, у тому числі й до населення Східної Європи. Спочатку вони використовувались в оздобленні одягу й можливо відігравали певну роль у первісному обміні. Так, мушлі каури зафіксовані в I тис. до н.е. — першій половині I тис. н.е. в старожитностіях скіфів, сарматів, носіїв черняхівської культури (Ясаков 2020; Гопкало 2008, с. 78) та ін.

Їх знахідки добре відомі й на пам'ятках слов'ян, де вони представлені в скарбах і поодиноких знахідках. Наприклад, у Харівському скарбі (перша половина VIII ст. н. е.) серед металевих прикрас було 110 мушель каури. Вважається, що

на територію слов'янського населення вони потрапляли через Крим, або Передкавказзя й використовувались місцевими племенами як амулети, деталі вбрання, складова частина намиста чи очілля (Володарець-Урбанович 2021).

Численні знахідки мушель каури зафіксовані й на пам'ятках Русі-України, де вони вочевидь використовувались як товаро-гроші (Горнунг 2005) та амулети. Так, вони виявлені в столичному Києві (Каргер 1958, табл. XIX) та його околицях (Готун, Казимир 2019, с. 151), Воїні (Довженок, Гончаров, Юра 1966, табл. XVII), Райковецькому городищі (Гончаров 1950, табл. XXXIII), Полоцьку, Гродно (Алексеев 1966, с. 134—141), Броварках на Полтавщині (Арциховский 1948, с. 242, рис. 153) та інших пунктах.

Мушлі каури з Чорнівського городища поділяються на **дві групи**. До **першої** відносяться мушлі із міні скарбу (5 екземплярів), які вирізняються розмірами. Вони мають висоту від 2,5 до 1,8 см, ширину від 1,8 до 1,4 см, товщину від 1,3 до 0,9 см (рис. 5: 1—5). Мушлі досить добре збереглися й не втратили колір, а окремі й блиск. Найвірогідніше, що ці мушлі разом із скроневи-ми кільцями складали один комплект жіночих прикрас. Невеликі розміри скроневи-х кілець, які входили до мініскарбу, дозволяють припустити, що прикраси належали дівчині-підлітку. Невідомо, чи дані мушлі були складовою частиною намиста, чи головного убору типу чільця (очілля).

До **другої** групи відносяться мушлі із низки намиста (12 екземплярів). Більшість із них мають значно менші розміри ніж попередні (рис. 5: 12—23). Так, лише одна бусина має висоту — 2,2, ширину — 1,8, товщину — 1,2 см, висота інших варіює від — 1,6 до 1,5 см, ширина — від 1,2 до 1,1 см, товщина — від 0,8 до 0,5 см. Всі мушлі каури цієї групи, так само як і скляне намисто, потемніли від дії вогню і мають

Рис. 6. Намистини з Чорнівського городища XIII ст.: 1—11 — скляні намистини з пам'ятки; 12 — поліхромна мозаїчна намистина; 13 — намистина із золотою металевою фольгою

сіро-коричневий колір. Вони входили до складу низки намиста із 17 предметів, де центральне місце займала білонова велика широкоорога лунниця. До цієї групи також відносяться й інші поодинокі каурі (4 екземпляри), які трапились в різних частинах городища. Варто відзначити, що 4 мушлі із намиста та поодинокі екземпляри з пам'ятки мають зняті спинки, всі інші екземпляри каурі цілі.

Про шляхи проникнення мушель каурі на городище говорити складно, найвірогідніше вони потрапили зі сходу, можливо за посередництва половецького степового населення.

Скляне намисто з городища представлено 13 одиничними екземплярами (рис. 6: 1—11) та 7 намистинами із низки (рис. 5: 6—11), до якої входили мушлі каурі та лунниця. Під час розкопок пам'ятки І. П. Возним було знайдено 22 скляні намистини. Отже на городищі трапилось 42 скляні намистини. Це відносно невелика кількість, в порівнянні із знахідками з давньоукраїнських пам'яток. Найвірогідніше, що скляних намистин на пам'ятці було значно більше, але значна їх кількість була знищена вогнем. Про це говорить той факт, що із 19 намистин виявлених нами, тільки 5 не були пошкоджені вогнем. В зв'язку із цим колір переважної більшості із них нам невідомий.

Більшість зі знайдених намистин (17 екземплярів) відносяться до підгрупи **монохромних**, тільки 2 до підгрупи **поліхромних** та 1 — до підгрупи **намистин із металевою фольгою** (в основу класифікації скляних намистин покладений принцип поділу на підгрупи, відділи й типи розроблений в працях Ю. Л. Щапової, Ю. А. Ліхтер, Є. К. Столярової та О. Ю. Журухіної (Щапова, Ліхтер, Столярова 1990, с. 87—88; Журухіна 2011а; 2011б; 2014; 2016)).

Основна частина **монохромних** намистин відноситься до відділу круглих й до типів куляс-

ті (8), зонні (4), джжкоподібні (3), пронизка (1). Намистини мають діаметр від 12 до 6 мм, висоту від 10 до 3 мм, діаметр вхідного отвору від 6 до 2 мм. У чотирьох не пошкоджених вогнем намистин колір: синій, голубий і темнозелений.

До відділу монохромних «ребристих» належить фрагмент 1 намистини світлозеленого кольору, її діаметр становить 5 мм, висота — 3 мм, діаметр вхідного отвору — 2 мм.

До підгрупи **поліхромних** мозаїчних відносяться 2 намистини. Одна із них була в складі низки намиста разом із мушлями каурі. Вона має кулясту форму, її діаметр — 12 мм, висота — 10 мм, діаметр вхідного отвору — 4 мм. Темну поверхню (пошкоджена вогнем) намистини вкривають численні п'ятки жовтого кольору розкидані по всій площі прикраси (рис. 6: 12). Друга намистина має діаметр — 11 мм, висоту — 9 мм, діаметр вхідного отвору — 4 мм. У центральній її частині на темному фоні виділяються жовті кільця.

Скляні намистини з городища знаходять численні аналогії в давньоукраїнських старожитностях. Очевидно, більшість із них виготовлена склоробами Русі-України в Києві, Галичі та інших центрах, а окремі із них, можливо, мають привізний характер.

До підгрупи **намистин із золотою металевою фольгою** належить 1 намистина. Вона трапилась у східній частині городища (район клітей 3—4). Намистина була знайдена разом із численними фрагментами скляних браслетів.

Подібні намистини широко відомі на пам'ятках Східної Європи з IX по XIII ст. Вони виготовлялись в майстернях Близького Сходу, містх Візантійської імперії, а також вироблялись давньоукраїнськими склоробами (Безбородов 1959; Щапова 1972, с. 83—88; Столярова 2010).

Намистина з городища найвірогідніше має візантійське походження. Візуальне обстеження прикраси засвідчує, що вона виготовлена

індивідуальним способом, шляхом навивки прозорого скла в циліндр, на який накладена металева золота фольга із тоненьким скляним покриттям. Саме така технологічна операція з виготовлення золочених намистин характерна для візантійського склоробства в XII—XIII ст. (Столярова 2010, с. 325).

Намистина має циліндричну форму, її розміри: висота — 14 мм, діаметр — 8—6 мм, діаметр отвору — 4—3 мм (рис. 6: 13). Вона добре збереглась, має жовтогарячий колір й виблискує на світлі. Очевидно, що намистина входила до низки скляного намиста й можливо займала там центральне місце. З огляду на значну кількість предметів візантійського походження (енколпіони, кам'яні іконки, скіфатні монети, скроневі кільця та ін.) знайдених на городищі, скляна золочена намистина потрапила до місцевого населення, очевидно, разом із ними.

Таким чином, у результаті досліджень Чорнівського городища у 1999—2020 рр. було виявлено низку предметів історико-культурного призначення, які представлені прикрасами — елементами середньовічного намиста. Знайдені матеріали з пам'ятки дозволяють збагатити наші знання стосовно матеріальної культури його мешканців, сприяють більш повній реконструкції минулого Буковини у давньоукраїнський час та дозволяють з нових позицій розкрити його значення для економічного, суспільного і культурного розвитку населення регіону.

ЛІТЕРАТУРА

Алексеев, Л. В. 1966. *Полоцкая земля (очерки истории Северной Белоруссии) в IX—XIII вв.* Москва: Наука.

Арциховский, А. В. 1948. *Одежда*. В: Воронин, Н. Н., Каргер, М. К., Тиханова, М. А. (ред.). *История культуры древней Руси*. 1: Домонгольский период. Материальная культура. Москва; Ленинград: АН СССР, с. 234-262.

Балабанов, Н. Д. 2007. Византийская церковь в борьбе с употреблением амулетов. *Вспомогательные исторические дисциплины*, 30, с. 106-109.

Безбородов, М. А. 1959. Технология производства стеклянных бус в древности. В: Рыбаков, Б. А. (ред.). *Очерки по истории русской деревни X—XIII вв.* Труды ГИМ, 33. Москва: Советская Россия, с. 226-230.

Возний, І. П. 1998. *Чорнівська феодальна укріплена садиба XII—XIII ст.* Чернівці: Рута.

Возний, І. П., Михайлина, Л. П., Пивоваров, С. В. 1997. Культурний розвиток давньоруського населення Буковини. В: Толочко, П. П. (ред.). *Любецький з'їзд князів 1097 року в історичній долі Київської Русі. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 900-літтю з'їзду князів Київської Русі у Любечі*. Чернівці: Сіверянська думка, с. 123-132.

Володарець-Урбанович, Я. В. 2021. Прикраси із мушель у вбранні ранньосередньовічних слов'ян. *Археологія і давня історія України*, 3 (40), с. 243-263.

Гончаров, В. К. 1950. *Райковецькое городище*. Киев: АН СССР.

Гопкало, О. В. 2008. *Бусы и подвески черняховской культуры*. Киев: ИА НАН Украины.

Горнунг, М. Б. 2005. Раковины каури как «примитивные деньги» в мире и на Руси. В: Ивочкина, Н. В. (ред.). *Материалы и исследования Отдела нумизматики Государственного Эрмитажа*. Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж, с. 116-119.

Готун, І. А., Казимир, О. М. 2019. Середньовічні селища київських передмість за результатами робіт останніх сезонів. *Археологія і давня історія України*, 1 (30), с. 140-171.

Гулько, Г., Кричевський, О., Охріменко, Г., Склярченко, Н., Локайчук, С. 2019. *Скарби та рідкісні монети з теренів Північно-Західної України*. Луцьк: Вежа-Друк.

Довженко, В. Й., Гончаров, В. Е., Юра, Р. О. 1966. *Давньоруське місто Воїнь*. Київ: Наукова думка.

Драгомирецька, О. Г. 2020. Намистини «мінського типу» з Чорнівського городища — шедеври ювелірного мистецтва давньоруського часу. В: *Археологія Буковини: здобутки та перспективи: Тези доповідей IV міжнародного наукового семінару (м. Чернівці, 11 грудня 2020 р.)*. Чернівці: Технодрук, с. 68-71.

Жилина, Н. В. 1998. Об эволюции металлических бус славянских типов. В: Янин, В. Л. (ред.). *Историческая археология: Традиции и перспективы. К 80-летию со дня рождения Д. А. Авдусина*. Москва: Памятники исторической мысли, с. 106-113.

Журухіна, О. Ю. 2011а. Морфологічна та технологічна характеристика намистин з Київського Подолу. *Археологія*, 1, с. 33-39.

Журухіна, О. Ю. 2011б. Принципи класифікації давньоруських намистин. *Болховітіновський щорічник 2010*, с. 28-31.

Журухіна, О. Ю. 2014. Морфологічна та технологічна характеристика намиста з поховань давньоруського часу на території Десятинної церкви. *Орис міхтум*, 2, с. 52-55.

Журухіна, О. Ю. 2016. Вироби зі скла з розкопок давнього Чорнобиля. *Археологія і давня історія України*, 3 (20), с. 147-151.

Зарубій, Е. 2009. *Золоті та срібні прикраси княжої доби в колекції Львівського історичного музею*. Київ: Вольф.

Каргер, М. К. 1958. *Древний Киев*. Москва; Ленинград: АН СССР.

Каури... 2022. *Каури (смейство)* (online). Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Каури_\(смейство\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Каури_(смейство)) (Дата звернення 1 травня 2022).

Кучинко, М., Кучинко, З. 2007. *Давні та середньовічні скарби Волині*. Луцьк: Волинська книга.

Кучинко, М., Охріменко, Г., Савицький, В. 2008. *Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби*. Луцьк: Волинська обласна друкарня.

Левицький, О. Г., Хагел, В. П., Рябцева, С. С. 2000. Джуржулештская находка в зеркале ювелирной моды. *Stratum plus*, 5, с. 90-96.

Лысенко, П. Ф. 1991. *Дреговичи*. Минск: Наука і техника.

Лысенко, П. Ф. 2001. *Туровская земля IX—XIII вв.* Минск: Белорусская наука.

Магическая... 2022. *Магическая и денежная ракушка каури. История и отличительные особенности монет-чешуек* (online). Режим доступу: <https://eaara.ru/magicheskaya-i-denezhnaya-rakushka-kauri-istoriya-i-otlichitelnye/> (Дата звернення 1 травня 2022).

Михайлина, Л. П., Возний, І. П., Пивоваров, С. В. 1991. Дослідження археологічних пам'яток Північної Буковини експедицією Чернівецького держуніверситету. *Археологічні дослідження в Україні 1991 р.*, с. 66-67.

Міфологія... 2022. *Міфологія. Морська раковина* (online). Режим доступу: <https://jak.koshachek.com/>

articles/mifologija-morska-rakovina.html (Дата звернення 1 травня 2022).

Орлов, Р. С. 1987. Школы художественной металлообработки «Русской земли» и племенные украшения (к социальной характеристике древнерусского ремесла). В: Смирнов, С. В. (ред.). *Исследование социально-исторических проблем в археологии*. Киев: Наукова думка, с. 228-241.

Пивоваров, С. В. 2008. Дослідження Чорнівського городища першої половини XIII ст. *Археологічні студії*, 3, с. 180-199.

Пивоваров, С. В., Ільків, М. В., Калініченко, В. А. 2016. Нові знахідки предметів християнської культурної символіки, з давньоруських пам'яток Буковини. В: *Церква — наука — суспільство: питання взаємодії. Матеріали Чотирнадцятої Міжнародної наукової конференції (25 травня — 3 червня 2016 р.)*. Київ: НКПКСЗ, с. 25-28.

Пивоваров, С. В., Калініченко, В. А., Ільків, М. В. 2016. Візантійські та уторські монети з Чорнівського городища. *Вісник Інституту археології*, 11, с. 198-213.

Рыбаков, Б. А. 1948. *Ремесло Древней Руси*. Москва: АН СССР.

Седов, В. В. 1963. Дреговичи. *Советская археология*, 3, с. 112-125.

Седов, В. В. 1982. *Восточные славяне в VI—XIII вв.* Москва: Наука.

Сорочан, С. Б. 2020. Чудеса, магія і парамедицина в Візантії. В: *Візантійська мозаїка: Сборник публичних лекцій Елліно-візантійського лекторія при Свято-Пантелеїмоновському храмі*, 8. Харків: Майдан, с. 22-48.

Столярова, Е. К. 2010. К вопросу о технологии изготовления стеклянных золоченных бус домонгольского периода. *Краткие сообщения Института археологии*, 224, с. 323-333.

Тесиддер, Дж. 1999. *Словарь символов*. Москва: Фаир-Пресс.

Тимошук, Б. О. 1982. *Давньоруська Буковина (X — перша половина XIV ст.)*. Київ: Наукова думка.

Успенская, А. В. 1953. Курганы Южной Белоруссии. *Труды ГИМ. Археологический сборник*, 22, с. 97-124.

Фенглер, Х., Гироу, Г., Унгер, В. 1982. *Словарь нумизмата*. Москва: Радио и связь.

Ципреїди... 2022. *Ципреїди* (online). Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ципреїди> (Дата звернення 1 травня 2022).

Шуст, Р. М. 2007. Каури. В: Смолій, В. А. (ред.). *Енциклопедія історії України*. 4: Ка—Ком. Київ: Наукова думка, с. 152.

Щапова, Ю. Л. 1972. *Стекло Киевской Руси*. Москва: МГУ.

Щапова, Ю. Л., Лихтер, Ю. А., Столярова, Е. К. 1990. *Морфология древностей*. Киев: Знание.

Ягодінська, М. О. 2010. Ювелірні вироби з давньоруських пам'яток Західного Поділля (за матеріалами Тернопільської області). *Археологія і давня історія України*, 2, с. 235-248.

Ягодінська, М. О. 2018. *Давньоруські пам'ятки Західного Поділля у X—XIII ст.* Тернопіль: Тернограф.

Якубовський, В. І. 2001. *Скарби Болохівської землі. Кам'янець-Подільський: Медобори*.

Якубовський, В. І. 2003. *Скарби Болохівської землі. Кам'янець-Подільський: Медобори*.

Ясаков, В. С. 2020. Раковини каури в археологічних пам'ятниках Восточної Європи (VIII в. до н. е. — VII в. н. е.). В: *Труды VI (XXII) Всероссийского археологического съезда в Самаре*. II. Самара: СГСПУ, с. 193-195.

REFERENCES

Alekseev, L. V. 1966. *Polotskaia zemlia (oчерki istorii Severnoi Belorussii) v IX—XIII vv.* Moskva: Nauka.

Artsikhovskii, A. V. 1948. Odezhda. In: Voronin, N. N., Karger, M. K., Tikhanova, M. A. (ed.). *Istoriia kultury drevnei Rusi*. 1: Domongolskii period. Materialnaia kultura. Moskva; Leningrad: AN SSSR, s. 234-262.

Balabanov, N. D. 2007. Vizantiiskaia tserkov v borbe s upotrebleniem amuletov. *Vspomogatelnye istoricheskie distsipliny*, 30, s. 106-109.

Bezborodov, M. A. 1959. Tekhnologiiia proizvodstva stekliannykh bus v drevnosti. In: Rybakov, B. A. (ed.). *Oчерki po istorii russkoi derevni X—XIII vv.* Trudy GIM, 33. Moskva: Sovetskaia Rossiia, s. 226-230.

Voznyi, I. P. 1998. *Chornivska feodalna ukriplena sadyba XII—XIII st.* Chernivtsi: Ruta.

Voznyi, I. P., Mykhailyna, L. P., Pyvovarov, S. V. 1997. Kulturnyi rozvytok davnoruskoho naselennia Bukovyny. In: Tolochko, P. P. (ed.). *Liubetskyi z'ezd kniaziv 1097 roku v istorychnii doli Kyivskoi Rusi. Materialy mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, prysviachenoi 900-littiu z'zdu kniaziv Kyivskoi Rusi u Liubechi*. Chernihiv: Siverianska dumka, s. 123-132.

Volodarets-Urbanovych, Ya. V. 2021. Prykrasy iz mushel u vbranni rannoserednovichnykh slov'ian. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (40), s. 243-263.

Goncharov, V. K. 1950. *Raikovetskoe gorodishche*. Kiev: AN SSSR.

Gopkalo, O. V. 2008. *Busy i podveski cherniakhovskoi kultury*. Kiev: IA NAN Ukrainy.

Gornung, M. B. 2005. Rakoviny kauri kak «primitivnye deng» v mire i na Rusi. In: Ivochkina, N. V. (ed.). *Materialy i issledovaniia Otdela numizmatiki Gosudarstvennogo Ermitazha*. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyi Ermitazh, s. 116-119.

Hotun, I. A., Kazymyr, O. M. 2019. Serednovichni selyshcha kyivskykh peredmist za rezultatamy robit ostannikh sezoniv. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 1 (30), s. 140-171.

Hulko, H., Krychevskiy, O., Okhrimenko, H., Skliarenko, N., Lokaichuk, S. 2019. *Skarby ta ridkisi monety z tereniv Pivnichno-Zakhidnoi Ukrainy*. Lutsk: Vezha-Druk.

Dovzhenok, V. Y., Honcharov, V. E., Yura, R. O. 1966. *Davnoruske misto Voin*. Kyiv: Naukova dumka.

Drahomyretska, O. H. 2020. Namystyny «minskoho typu» z Chornivskoho horodyshcha — shedevry yuvelirnoho mystetstva davnoruskoho chasu. In: *Arkheolohiia Bukovyny: zdobutky ta perspektyvy: Tezy dopovidei IV mizhnarodnogo naukovoho seminaru (m. Chernivtsi, 11 hrudnia 2020 r.)*. Chernivtsi: Tekhnodruk, s. 68-71.

Zhilina, N. V. 1998. Ob evoliutsii metalicheskikh bus slavianskikh tipov. In: Ianin, V. L. (ed.). *Istoriicheskaia arkheologiya: Traditsii i perspektivy. K 80-letiiu so dnia rozhdeniia D. A. Avdusina*. Moskva: Pamiatniki istoricheskoi mysli, s. 106-113.

Zhurukhina, O. Yu. 2011a. Morfolohichna ta tekhnolohichna kharakterystyka namystyn z Kyivskoho Podolu. *Arkheolohiia*, 1, s. 33-39.

Zhurukhina, O. Yu. 2011b. Pryntsypy klasyfikatsii davnoruskykh namystyn. *Bolkhovitinovskiy shchorichnyk 2010*, s. 28-31.

Zhurukhina, O. Yu. 2014. Morfolohichna ta tekhnolohichna kharakterystyka namysta z pokhovan davnoruskoho chasu na terytorii Desiatynnoi tserkvy. *Opus mixtum*, 2, s. 52-55.

Zhurukhina, O. Yu. 2016. Vyrob zi skla z rozkopok davnoho Chornobylia. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (20), s. 147-151.

Zarubii, E. 2009. *Zoloti ta sribni prykrasy kniazhoi doby v koleksii Lvivskoho istorychnoho muzeiu*. Kyiv: Volf.

Karger, M. K. 1958. *Drevnii Kiev*. Moskva; Leningrad: AN SSSR.

Kauri... 2022. *Kauri (semeistvo)* (online). Rezhim dostupu: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Kauri_\(semeistvo\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Kauri_(semeistvo)) (Дата zvernennia 1 travnia 2022).

Kuchynko, M., Kuchynko, Z. 2007. *Davni ta serednovichni skarby Volyni*. Lutsk: Volynska knyha.

Kuchynko, M., Okhrimenko, H., Savytskyi, V. 2008. *Kultura Volyni ta Volynskoho Polissia kniazhoi doby*. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia.

Levitskii, O. G., Khageu, V. P., Riabtseva, S. S. 2000. Dzhurzhulesshtskaia nakhodka v zerkale juvelirnoi mody. *Stratum plus*, 5, s. 90-96.

Lysenko, P. F. 1991. *Dregovichi*. Minsk: Navuka i tekhnika.
Lysenko, P. F. 2001. *Turovskaia zemlia IX—XIII vv.* Minsk: Belorusskaia nauka.

Magicheskaiia... 2022. *Magicheskaiia i denezhnaia rakushka kauri. Istoriia i otlichitelnye osobennosti monet-cheshuek* (online). Rezhim dostupu: <https://eaapa.ru/magicheskaya-i-denezhnaya-rakushka-kauri-istoriya-i-otlichitelnye/> (Data zvernennia 1 travnia 2022).

Mykhailyna, L. P., Voznyi, I. P., Pyvovarov, S. V. 1991. Doslidzhennia arkeolohichnykh pam'iatok Pivnichnoi Bukovyny ekspedytsiiei Chernivetskoho derzhuniversitytetu. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 1991 r.*, s. 66-67.

Mifolohiia... 2022. *Mifolohiia. Morska rakovyna* (online). Rezhym dostupu: <https://jak.koshachek.com/articles/mifologija-morska-rakovina.html> (Data zvernennia 1 travnia 2022).

Orlov, R. S. 1987. Shkoly khudozhestvennoi metalloobrabotki «Russkoi zemli» i plemenne ukrasheniia (k sotsialnoi kharakteristike drevnerusskogo remesla). In: Smirnov, S. V. (ed.). *Issledovanie sotsialno-istoricheskikh problem v arkeologii*. Kiev: Naukova dumka, s. 228-241.

Pyvovarov, S. V. 2008. Doslidzhennia Chornivskoho horodyshcha pershoi polovyny XIII st. *Arkheolohichni studii*, 3, s. 180-199.

Pyvovarov, S. V., Ilkiv, M. V., Kalinichenko, V. A. 2016. Novi znakhidky predmetiv khrystyianskoi kultovoi symboliky, z davnoruskykh pam'iatok Bukovyny. In: *Tserkva — nauka — suspilstvo: pytannia vzaïmodii. Materialy Chotyryadtsiatoi Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (25 travnia — 3 chervniia 2016 r.)*. Kyiv: NKPIKZ, s. 25-28.

Pyvovarov, S. V., Kalinichenko, V. A., Ilkiv, M. V. 2016. Vizantiiski ta uhorski monety z Chornivskoho horodyshcha. *Visnyk Instytutu arkeolohii*, 11, s. 198-213.

Rybakov, B. A. 1948. *Remeslo Drevnei Rusi*. Moskva: AN SSSR.

Sedov, V. V. 1963. *Dregovichi. Sovetskaia arkeologiia*, 3, s. 112-125.

Sedov, V. V. 1982. *Vostochnye slaviane v VI—XIII vv.* Moskva: Nauka.

Sorochan, S. B. 2020. Chudesa, magiia i parameditsina v Vizantii. In: *Vizantiiskaia mozaika: Sbornik publichnykh lektsii Ellino-vizantiiskogo lektoriia pri Sviato-Panteleimonovskom khrame*, 8. Kharkov: Maidan, s. 22-48.

Stoliarova, E. K. 2010. K voprosu o tekhnologii izgotovleniia stekliannykh zolochennykh bus domongolskogo perioda. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkeologii*, 224, s. 323-333.

Tesidder, Dzh. 1999. *Slovar simvolov*. Moskva: Fair-Press.
Tymoshchuk, B. O. 1982. *Davnoruska Bukovyna (X — persha polovyna XIV st.)*. Kyiv: Naukova dumka.

Uspenskaia, A. V. 1953. Kurgany Iuzhnoi Belorussii. *Trudy GIM. Arkheologicheskii sbornik*, 22, s. 97-124.

Fengler, Kh., Girou, G., Unger, V. 1982. *Slovar numizmatika*. Moskva: Radio i sviaz.

Tsypreidy... 2022. *Tsypreidy* (online). Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Tsypreidy> (Data zvernennia 1 travnia 2022).

Shust, R. M. 2007. Kauri. In: Smolii, V. A. (ed.). *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. 4: Ka—Kom. Kyiv: Naukova dumka, s. 152.

Shchapova, Iu. L. 1972. *Steklo Kievskoi Rusi*. Moskva: MGU.
Shchapova, Iu. L., Likhter, Iu. A., Stoliarova, E. K. 1990. *Morfologiia drevnosti*. Kiev: Znanie.

Yahodynska, M. O. 2010. Yuvelirni vyroby z davnoruskykh pam'iatok Zakhidnoho Podillia (za materialamy Ternopil'skoi oblasti). *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2, s. 235-248.

Yahodynska, M. O. 2018. *Davnoruski pam'iatky Zakhidnoho Podillia u X—XIII st.* Ternopil: Terno-hraf.

Yakubovskiy, V. I. 2001. *Skarby Bolokhivskoi zemli*. Kam'ianets-Podil'skiy: Medobory.

Yakubovskiy, V. I. 2003. *Skarby Bolokhivskoi zemli*. Kam'ianets-Podil'skiy: Medobory.

Isakov, V. S. 2020. Rakoviny kauri v arkeologicheskikh pamiatnikakh Vostochnoi Evropy (VIII v. do n. e. — VII v. n. e.). In: *Trudy VI (XXII) Vserossiiskogo arkeologicheskogo siezda v Samare*. II. Samara: SGSPU, s. 193-195.

V. A. Kalinichenko,
S. V. Pyvovarov

NECKLACE FROM CHORNIIVKA HILL-FORT OF THE 13th CENTURY (EXCAVATION OF 1999—2020)

During the archeological works on the Chornivka hillfort various ornaments which decorated the everyday and festive clothes of women having lived on the territory of the feudal castle in the first half — the mid-13th century were discovered. The material from which they are made, typology and production technology suggest that definite jewelry could belong to different social, ethnic and age groups of local people.

The old Ukrainian women's necklaces and breast adornment in addition to aesthetic function also had protective and social ones. These categories include a number of necklaces with numerous pendants. Their form and ornamentation reflected the local population worldviews, where together with Christian symbols, pagan elements were used. All of this shows the combination in these ornaments the primitive and Christian principles and the syncretism of their semantic content.

One of the most numerous groups of women's breast ornaments from the hillfort is a necklace. Most of the beads are represented by single finds but their clusters (minithesaurus) have also been recorded.

During the study of the hillfort 72 whole and fragmented beads were found. They are represented by metal items such as elliptical beads decorated with filigree and grain, openwork frame beads decorated with grain, figured beads; cowrie shells; glass items — monochrome, polychrome and beads with metal foil.

The beads found on the hill-fort significantly increase the information on the elements of old Ukrainian women's costume decoration in the region and allow tracing the trade, economic, cultural and possibly military and political ties of the feudal castle in the first half — the mid-13th century.

Keywords: Bukovyna, Chornivka hillfort, necklace, metal and glass beads, cowrie shells, grain, filigree, the Middle Ages.

Одержано 18.06.2022

КАЛІНІЧЕНКО Віталій Андрійович, кандидат історичних наук, Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, Чернівці, Україна.

KALINICHENKO Vitalii A., Ph. D., Yurii Fedkovych National University of Chernivtsi, Chernivtsi, Ukraine. ORCID: 0000-0002-0808-1613, e-mail: v.kalinichenko@chnu.edu.ua.

ПІВОВАРОВ Сергій Володимирович, доктор історичних наук, професор, Чернівці, Україна
PYVOVAROV Sergii V., Doctor of Historical Sciences, professor, Chernivtsi, Ukraine. ORCID: 0000-0003-2303-4476, e-mail: pyvovarov.sergiy@gmail.com.